

שפלת יהודה

(בשולי הסקר *)

מאת

ז. קלאי — קליינמן

יש ברשותנו אוסף עשיר ביחס של מקורות כתובים על שפלת יהודה, אך אפשר להיעזר רק בחלק מהם, הואיל והרבה מקומות לא זוהו כאן. לפיכך עשוי הסקר הארכיאולוגי לסייע בפתרון בעיות האיתורים.

ברשימת ערי יהודה שביהו' ט"ו נמצאות שלוש חטיבות של ערים אשר בשפלה (שם, ל"ג — מ"ד), שצירופן לקבוצות היה צריך לכאורה לעזור באיתורן של הערים. אחדים משמות המקומות הנמנים שם ידועים גם ממקראות אחרים, כגון הסיפור על כיבושי השפלה שביהו' י', רשימות ערי הלויים שביהו' כ"א ובדה"א ו', רשימת ביצורי רחבעם (דה"ב י"א), תיאור מסעו של סנהליב ועוד.

בחלקם זכו זיהויים אלה להסכמה כללית. — ודאי שעזקה זהה עם תל זפריה. כן מקובלים הזיהויים של צרעה, זנוח, ירמות, עדלם ושכה. מתוך כך ברור, בקירוב, מקומה של החטיבה הראשונה שבערי השפלה, היינו זו, שהיא הצפונית ביותר ומגיעה בדרום עד לעמק האלה. גבולה המדויק במערב אינו ברור בשל העדר זיהויים נוספים, ובעיקר בקשר לאי-ההכרעה בעניין זיהויה של תל-א-צאפי.

לשם בחינת איתורם של שתי החטיבות רצוי לשים לב למבנה של שפלת יהודה המורכבת מחלק צפוני קטן וצר באופן יחסי, ומחלק דרומי גדול ורחב יותר, המתחלק באופן ברור לחלק מזרחי גבוה ומערבי נמוך יותר.

בשתי חטיבות הנותרות קטן הוא מספר האתרים המזוהים, ועל מקצתם של אותם זיהויים חלוקות הדעות. — בחטיבה ב' (ט"ו, לו—מא) כלולים זיהויים של לכיש עם תל דוויר ושל עגלון עם תל-אל-חסי או עם תל נגילה¹, אם כי גם לגביהם מתעוררים לעתים חילוקי-דעות, ואילו לגבי המצפה ומקדה קיימת שורה של הצעות, שעוד לא נפלה ההכרעה ביניהן. — בחטיבה ג' בטוח הוא זיהויה של מראשה עם תל סנדחנה, ומקובל זיהויה של קעילה עם חורבת קילא, ואילו לגבי לבנה יש הצעות שונות.

אף-על-פי שבשתי חטיבות אלה מרובה השמא על הברי — נראה הדבר, שבעזרת זיהויים המקובלים עד כה, והאפשרויות הגיאוגרפיות הקיימות בהתאם לכך, ניתן להגיע לכלל מסקנה כמעט ודאית גם לגבי זיהויים המסופקים של לבנה ומקדה, שנוכל לבררם תוך הסתייעות בחומר משווה נוסף. עם זיהוין של ערים אלה יקל לנו לאתר את שתי החטיבות האחרונות של ערי השפלה.

(*) ר' לעיל בעמ'

(1) ר' ידיעות, שנה י"ו, (תשי"ג), עמ' 54.

הזיהוי הישן של לבנה²) עם תל־א־צאפי היה מבוסס על פירוש השם הערבי של תל זה, שהעלה את הדימוי לצבעו הבהיר, עובדה, שבאה על ביטויה גם בשם של המבצר הצלבני במקום Blanche Garde. נוסף על שיקולים אלה היו סבורים התומכים בזיהוי זה, שהעדרה של לבנה ברשימת ביצוריו של רחבעם (דה"ב י"א, ו—י) ופשיעתה בימיו של יורם (מל"ב ח, כב) מחייבים אתר מערבי מאוד, בקצה השפלה, ורישות אלו נתקיימו, לדעתם, בתל הנזכר.

אולם זיהוי זה נדחה, ובצדק, שכן מקומה בחטיבה אחת עם קעילה ומראשה מקשה מאוד לקיימו. דחה זו מתאשרת ע"י העובדה, שמפת מידבא מציינת אתר בשם צפיתא (Σαφίθα) באיזור המתאים לתל־א־צאפי. אף אבסביוס, המשמש מקור נכבד למפה זאת, מזהה את לבנה עם היישוב, שהיה קיים בימיו בתחום בית־גוברין ושמו לובנה — Λοβανα (אוג' 120, שו' 23). העדרו של שם זה במפת מידבא, אינו קובע, שכן מפה זו פגומה לגמרי באיזור הנדון. נראה הדבר שבתל־א־צאפי יש להעלות על הדעת מקום כגון המצפה³), שם אשר עשוי היה להשתנות לצפיתא. אולברייט הציע לזהות את המקום עם מקדה, ויש הצעות אחרות, אך אף אחת מהן אינה מכריעה.

ההצעה החשובה האחרת, שהועלתה לגבי לבנה, היא זיהויה עם תל ברנאט, הצעה, שתמכו בה אליגר, אולברייט ומזר⁴) וזיהוי זה⁵) מתאים יותר מאחרים למקום העיר ברשימת ערי יהודה, ואף משתלב הוא ללא קושי בסיפור הכיבוש שביהושע י' ובתיאור מסעו של סנחריב (מל"ב י"ט, ח; יש' ל"ז, ח). אולם במקרה זה יחסר לנו זיהוי מתאים למקדה, שיש לה יחס מסוים ללבנה, הן ביהו' י' והן ביהו' ט"ו. אם לא נקבל את זיהויה של מקדה עם תל־א־צאפי — זיהוי שאינו משכנע ביותר — הרי שומה עלינו להעלות הצעה מתאימה אחרת בין תל זה לבית תל ברנאט לזיהוי עם מקדה. — שיערנו, שיימצא אתר מתאים בסביבות דיר דבאן, אולם בבדיקת החורבה העיקרית בקרבת מקום, היא חורבת טניפיסה, מצאנו רק חומר ביזאנטי. קשה גם להניח, שתל פְּדָנָא יתאים לזיהוי זה, שכן אין הוא אפייני כל כך ליישוב שמתקופת הברונזה, ובתוך הסקר הנוכחי יש להסיק, שיישוב זה נוסד, כנראה, רק בתקופת הברזל. לפיכך יש טעם רב בהצעה אחרת לזיהויה של לבנה, היינו, לאתר אותה בתל ג'דידה (פרופ' מזר, בהרצאותיו). זה דבר, שיתאים ביותר לכל השיקולים, שפורטו למעלה, כולל מסע סנחריב. וזיהוי זה משאיר פתח לזיהויה של תל ברנאט עם מקדה.

2) על לבנה ובעיות ערי השפלה ר' K. Elliger PJB. 30 (1934), עמ' 58—68, ועי' הספרות הרשומה שם, Abel, Géographie de la Palestine, חלק ב', עמ' 369—370. ועי' הספרות הרשומה שם; M. Noth, Josua 2, עמ' 91, 95; אנציקלופדיה מקראית, א', טורים 727—728. 3) כך חשבו כבר נ—ן—ך—ן—לדה וג'רין. ועי' הספרות הרשומה בהערה 2. 4) ג. מייזלר (מזר), ארץ־ישראל ב' (תשי"ג), עמ' 174 ור' גם הערה 3. 5) ר' למעלה ההסתייגות בעניין הממצא.

נות התעלם מכל הקשיים הללו מתוך שלא זיהה את עגלון ומקדה וכן בהסתייעו בהנחה שהכתוב מנה תחילה ברשימת ערי השפלה חטיבה צפונית (ט"ו, לג— לו); לאחר מכן חטיבה דרומית (לז—מא); ולבסוף חטיבה מרכזית (מב—מד)⁶. אך אין זה מתקבל על הדעת, שהכתוב נקט סדר מוזר זה, ולא יתבררו יחסי לבנה—מקדה.

אחרי ככלות הכל מסתבר, שההצעה המתאימה ביותר היא, כאמור, זו המזהה את לבנה עם ג'דידה ואת מקדה עם תל ברנאט. מתוך כך מתקבל האיתור הבא של שתי החטיבות הנותרות של ערי השפלה: שתיהן משתרעות בשפלת יהודה המרכזית והדרומית, מדרום לחטיבה לראשונה. החטיבה השניה, שבה כלולות לכיש, עגלון ומקדה, משתרעת על פני מערב השפלה, ואילו החטיבה השלישית תופסת את מזרח השפלה, הגבוהה יותר. ההתאמה לחלוקה הגיאוגרפית יש סמך נוסף להנחה זאת.

ועתה שומה עלינו לסתור כמה השגות אפשריות נגד זיהויה של לבנה עם תל ג'דידה, או אפילו עם תל ברנאט. אמנם פשיעתה של לבנה בימיו של יורם מחייבת את מציאותה סמוך לגבול — ואכן יש ללמוד מכך על גבולותיה של יהודה באותו פרק־זמן — אבל אין עובדה זאת מחייבת את מציאותה של העיר בקצה המערבי של השפלה, ומה גם שעצם התופעה של הפשיעה בשלטון לא נתבררה כל צרכה. לעומת־זה אין כל יסוד להשגותיו של באיאר⁷, שהעיר היתה עיר־גבול קיצונית, שלא היתה כלל תחת שלטון יהודה במשך תקופות ארוכות, וכתוצאה מזה מסביר הוא את פשיעתה. אחת ההוכחות להשקפתו היא העדרה של לבנה ברשימת ביצוריו של רחבעם. ואם כי זהו טעם חשוב ורציני, מכל מקום אין להסיק מעובדה זו מסקנות מרחיקות לכת. — קודם כל נזכרה לבנה ברשימת ערי הלויים שביהודה (יהו' כ"א, ט—טו; דה"א ו', מב—מד), ובעקבות מחקריהם של קליין ואולברייט נתקבלה הדעה, שרשימה זו היא מימי הממלכה המאוחדת של דוד ושלמה⁸. מאחר שלבנה נכללה במסגרת ערי הלויים, ובימיו של רחבעם בוצרה אפילו גת, המופלגת מערבה הרבה יותר, הרי בין אם יתקבל זיהויה עם תל עראק־אל־מנשיה, או לאו⁹, אין מקום להנחה, שאי־הזכרתה בין ביצורי רחבעם משמשת הוכחה, שלא נכללה בתחומו, ולהחליט מסיבה זו, שאין לאתר אותה במרכז השפלה.

מתוך השוואת ערי הלויים שבתחום מלכותו של רחבעם, היינו מתוך השוואת ערי הלויים שביהודה ובנימין בתוספת אֵילון וגזר שברשימת אפרים (דה"א ו') וזן (לפי יהו' כ"א, שמזכיר אף את אלתקא וגבתון) — לרשימת ביצוריו של רחבעם, מתברר, שמחוץ לאֵילון וחברון אין כל כפילות בין שתי הרשימות. עובדה זאת מעלה

(6) בעקבות A. Alt, *PJB* 21 (1925) עמ' 117.

(7) G. Beyer, *ZDPV* (1931) עמ' 150 ואילך.

(8) במסגרתה של סקירה זו אין מקום לוויכוח עם המערערים על תאריך זה.

(9) כנראה הכוונה לגת־פלשתים. לעומת זה יש קושי לגבי גת, (ור' גת, גת פלשתים

באנציקלופדיה המקראית ב), שבימיו של שלמה לא היתה, כנראה, בתחום שלטונו, או שגם יש להניח, שישב שם שליט פלשתי כפוף לשלמה.

על הדעת את האפשרות, שערי הלוויים, כערים מרכזיות ומבוצרות, כנראה, של השלטון (כדעת פרופ. מזר באנציקלופדיה המקראית, א', ט' 709—710) לא נכללו ברשימת ביצוריו של רחבעם, אך צוינו בה רק אותן ערים, שהוסיף וביצר אותן, או שתיקן את ביצוריהם. ואם אמנם כן הדבר, הרי לבנה היתה מבוצרת קודם ולא היה אפוא צורך למנותה כאן. בהצעה זאת יש משום פתרון לשאלת העדרה של לבנה ברשימת ביצוריו רחבעם¹⁰), אבל גם כרוכות בה כמה בעיות מסובכות.

באותה רשימת ביצורים, המשמשת חומר ללימוד גבולה המערבי של יהודה בימיו של רחבעם, ניכרת נסיגה מסוימת לעומת המצב הקודם, בעיקר בצפון-מערב, שכן אפילו גזר אינה נזכרת כאן. אם לסמוך על מקור זה בלבד, הרי נשארה גזר לאחר התפלגות הממלכה בידי ישראל, ונכבשה על ידי שישק; ולפי הנחה זו מוקדמת היא הרשימה למסעו של שישק בהתאם לסדר כתובים. לעומת-זה אם מסעו של שישק קדם למלאכת הביצור, כדעתם של באיאר ומזר¹¹), הרי ייתכן שגזר היתה בתחומה של יהודה גם בראשית ימיו של רחבעם, והיא חסרה ברשימה בעקבות מסעו של שישק. אם ננקוט בשיטה המוצעת כאן, לא נוכל להגיע למסקנה ודאית כל כך בדבר העדרה של גזר ומשמעותו. גזר נזכרת ברשימת ערי הלוויים, ועל-כן היתה עשויה להיות — למרות העדרה מרשימת הביצורים — חלק מתחומו של רחבעם. שאלת המוקדם והמאוחר לגבי מלאכת הביצור ומסע שישק נשארת פתוחה. אשר לשאלת גבולותיה של יהודה בפרק זמן-זה בכלל, — נסתייע בעיקר בהתפתחויות, שהסתמנו כאן בדורות הבאים, ומסקנתנו לגבי הצמצום, שחל בגבול יהודה בימיו של רחבעם, לא תשתנה בהרבה גם לאור ההבחנה שהצעתי למעלה. בסיכומו של דבר ניתן לקבוע, שהערים הקיצוניות שברשימת ביצוריו של רחבעם יכולות להיחשב כגרעין עיקרי של גבולו, אפילו נוכל להשלים את הקו פה ושם.

בקשר לתמונה היישובית מן הראוי להדגיש, שהסקר מדגים בצורה ברורה את הערך היישובי הגיבוי של נחלי הרוחב העיקריים, החוצים את השפלה, והמשמשים מרכזים חקלאיים וכן מסלול עיקרי לדרכים. דבר זה בולט בעמק האלה, בנחל גברין (ואדי זיתא), בנחל לכיש (ואדי קביבה) ובויובלי נחל שקמה (ואדי חסי). כמו כן יש להדגיש שהתלים החשובים ומבצרי האזור מצויים בעיקר סמוך למפגש שבין נחלי הרוחב העיקריים ובין קוי המעבר מאזור גיאוגרפי אחד למשנהו, בין ההר לשפלה, בין השפלה המזרחית למערבית, ובין השפלה לעמק החוף.

10) בדרך זו ניתן אולי להסביר את העובדה משום מה לא נכלל ברשימת ביצוריו רחבעם אף ביצור אחד בגבול הצפוני. נוכל להניח, שערי הלוויים שבבנימין מילאו תפקיד זה במידה מספקת, בלא שהיה צורך להוסיף עליהן. מכל מקום מובן הדבר משום-מה הקדיש רחבעם תשומת לב מיוחדת לביצור הגבול המערבי ומבואותיו הפנימיים.

11) G. Byeos, ZDPV 54 (1931), עמ' 113—134; ב. מיילר (מזר), אנציקלופדיה